

شورای سیاستگذاری حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران

معاونت پژوهش

عنوان

مستندات قرآنی خطبه ۱۰۹ نهج البلاغه

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین فلاحی قمی

نگارنده

زهره اسمعیان

سال تدوین

۱۴۰۳

الله أكبر
٢

تحمیدیه

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَا فِي تَوْحُّدِهِ وَدَنَى فِي تَفَرُّدِهِ وَجَلَّ فِي سُلْطَانِهِ وَعَظُمَ فِي أَرْكَانِهِ وَأَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عِلْمًا وَهُوَ فِي مَكَانِهِ وَقَهَرَ جَمِيعَ الْخَلْقِ بِقُدْرَتِهِ وَبُرْهَانِهِ، كَرِيمٌ حَلِيمٌ ذُو أَنَاةٍ قَدْ وَسَّعَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَتُهُ
وَمَنْ عَلَيْهِمْ بِنِعْمَتِهِ.

مَنْتَ خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربتست و به شکر اندرش مزید نعمت، هر نفسی که
فرو می رود مملّ حیاتست و چون بر می آید مفرّح ذات، پس در هر نفسی دو نعمت موجودست
و بر هر نعمت شکری واجب.

تقدیم و تشکر

پس از حمد و سپاس خدای بزرگ که زیر سایه رحمت خود توفیق قلم زدن در دریای معارف خویش را به من عنایت فرمود، لازم میدانم از زحمات استاد بزرگوار حجت الاسلام و المسلمین فلاحی قمی که زحمت راهنمایی این اثر را بر عهده داشتند و با سعه صدر و متانت خود، حقیر را شرمندۀ خویش نمودند کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم.

همچنین سپاسگزارم از مدیریت محترم حوزه علمیه زینبیه خانم دکتر عبدلی و اساتید گرانقدر حوزه که بهره بردن از معارف و علوم قرآنی، در سایه زحمات و تلاش های ایشان امکان پذیر شد.

همچنین از کلیه عزیزانم که در این راستا با صبوری و مهربانی های خود مرا در پیمودن این راه کمک کردند، ممنوم و از خداوند توفیق روز افزون، برای همه مسألت دارم.

چکیده

خطبه صد و نهم نهج البلاغه حاوی مباحث اعتقادی و تربیتی است که در آن به توصیف صفات خدا، معاد، نبی اکرم و ائمه معصومین علیهم السلام پرداخته است. با توجه به این که اهل بیت علیهم السلام به عنوان راهنمای انسان به سوی سعادت خویش، بهترین مفسران قرآن هستند و کلامشان برگرفته از کلام وحی و مبین آن است و از طرفی ایشان ملاک صحت کلام منسوب به خودشان را مطابقت آن کلام با آیات قرآن معرفی کرده اند، مستند سازی کلام ایشان با قرآن می تواند در دست یابی به اهدافی مانند شناساندن مقام بلند علمی و ایمانی آن حضرات، اثبات ارتباط تقلید و تمسک به کلام ایشان برای تبیین کلام وحی مؤثر باشد. همچنین با توجه به مباحث اعتقادی موجود در خطبه، مطالعه همزمان آن با آیات قرآن با هدف شناخت بهتر از واقعیت عالم هستی به داشتن زیست مؤمنانه نیز کمک می کند. نوشتار حاضر به صورت توصیفی به تحلیل و تبیین مستندات قرآنی مباحث اعتقادی موجود در خطبه با استفاده از کتب تفسیری، روایی، لغوی و اخلاقی پرداخته است. بررسی ها نشان می دهد مباحث اعتقادی مطرح شده در خطبه کاملاً برگرفته از مباحث موجود در قرآن هستند که حضرت در بیان آنها در برخی موارد از خود عبارت قرآن استفاده نموده و در برخی موارد همان معنای موجود در آیات را با بیانی دیگر به مخاطب منتقل کرده اند. برخی از توصیفات مطرح شده نیز که به جزئیات بیشتری نسبت به آیات قرآن در آن موضوع پرداخته است، ضمن این که در مباحث کلی مطابق با آیات است، با توجه به مستند بودن دیگر مطالب، نشان دهنده اتصال ایشان به منبع علم غیب خداوند است که لازمه مسند ولایت می باشد.

کلیدواژه ها

مستندات قرآنی، خطبه ۱۰۹ نهج البلاغه، توصیف مرگ در نهج البلاغه، مستندات قرآنی معاد

٣١. ابن فارس احمد، معجم مقاييس اللغة، بيروت، دارالفكر، ١٣٩٩ق.
٣٢. ابن منظور محمد بن مكرم، لسان العرب، چاپ سوم، بيروت، دارصادر، ١٤١٤ق.
٣٣. الحسينى الخطيب سيد عبدالزهراء، مصادر نهج البلاغه و اسانيده، بى جا، دار الاضواء، ١٤٠٥ق.
٣٤. اندلسى ابو حيان محمد بن يوسف، البحر المحيط فى التفسير، بيروت، دار الفكر، ١٤٢٠ق.
٣٥. بحراني ابن ميثم، شرح نهج البلاغه، بيروت، دارالثقلين، ١٤٢٠ ق.
٣٦. بيضاوى عبدالله بن عمر، أنوار التنزيل و أسرار التأويل، چاپ اول، بيروت، دار احياء التراث العربى، ١٤١٨ ق.
٣٧. تمیمی عبدالواحد، تصنيف غررالحكم، چاپ اول، قم، ١٣٦٦.
٣٨. ثعلبى احمد بن محمد، الكشف و البيان فى تفسير القرآن، بيروت، داراحياء التراث العربى، ١٤٢٢ق.
٣٩. حائرى تهرانى ميرسيدعلى، مقتنيات الدرر و ملتقطات الثمر، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ١٣٧٧.
٤٠. حجازى محمد محمود، التفسيرالواضح، چاپ دهم، بيروت، دار الجيل الجديد، ١٤١٣ق.
٤١. حسینی شیرازی سيدمحمد، تبیین القرآن، چاپ دوم، بيروت، دار العلوم، ١٤٢٣ ق.
٤٢. حقى اسماعيل بن مصطفى، تفسير روح البيان، بيروت، دارالفكر، بى تا.
٤٣. حلى حسن بن يوسف، كشف المراد، چاپ چهاردهم، قم، مؤسسه نشر اسلامى، ١٤٣٣ق.
٤٤. خطيب عبدالكريم، التفسير القرآنى للقرآن، بى جا، بى تا.
٤٥. دخيل على بن محمد على، الوجيز فى تفسير الكتاب العزيز، چاپ دوم، بيروت، دار التعارف للمطبوعات، ١٤٢٢ ق.
٤٦. دمشقى اسماعيل بن عمروابن كثير، تفسير القرآن العظيم، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤١٩ ق.
٤٧. رازى فخرالدين ابوعبدالله محمد بن عمر، مفاتيح الغيب، چاپ سوم، بيروت، دار احياء التراث العربى، ١٤٢٠ ق.
٤٨. راغب اصفهاني حسين بن محمد، المفردات فى غريب القرآن، بيروت، دارالعلم، ١٤١٢ق.
٤٩. الزجاجى ابوالقاسم، اشتقاق اسماء الله، بى جا، مؤسسه الرساله، ١٤٠٦ق.
٥٠. زحيلي وهبه بن مصطفى، تفسير الوسيط، چاپ اول، دمشق، دار الفكر، ١٤٢٢ ق.

٥١. زرکشی محمدبن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، چاپ اول، بیروت، دار إحياء الكتب العربيه، ١٣٧٦ق.
٥٢. زمخشری محمودبن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزيل، چاپ سوم، بیروت، دار الکتاب العربی، ١٤٠٧ق.
٥٣. سبجانی جعفر، اصول الحديث و احکامه فی علم الدرايه، چاپ ششم، بی جا، دار إحياء التراث العربی، بی تا.
٥٤. _____، محاضرات فی الاهیات، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ١٤١٤ق.
٥٥. سبزواری نجفی محمد بن حبیب الله، ارشاد الالذهان الى تفسير القرآن، چاپ اول، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ١٤١٩ق.
٥٦. _____، الجديد فی تفسير القرآن المجید، چاپ اول، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ١٤٠٦ق.
٥٧. سعدی عبدالرحمن، تيسير الکريم الرحمن فی تفسير کلام المنان، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ١٤٢١ق.
٥٨. سیوطی جلال الدین، الدر المنثور فی تفسير المأثور، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ١٤٠٤ق.
٥٩. شاذلی سیدبن قطب بن ابراهيم، فی ظلال القرآن، چاپ هفدهم، بیروت - قاهره، دارالشروق، ١٤١٢ق.
٦٠. شبر سید عبد الله، تفسير القرآن الکريم (شبر)، چاپ اول، بیروت، دار البلاغۃ للطباعۃ و النشر، ١٤١٢ق.
٦١. شوکانی محمد بن علی، فتح القدير، چاپ اول، دمشق، دار ابن کثیر، ١٤١٤ق.
٦٢. شیخ صدوق، أمالی الصدوق، بیروت، اعلمی، ١٤٠٠ق.
٦٣. _____، التوحيد للصدوق، چاپ اول، قم، جامعه مدرسين، ١٣٩٨ق.
٦٤. شیخ کلینی، الکافی، چاپ دوم، تهران، اسلامیه، ١٣٦٢.
٦٥. شیخ مفید، اوائل المقالات، بی جا، بی تا.

٦٦. صادقي تهراني محمد، الفرقان في تفسير القرآن بالقرآن، چاپ دوم، قم، انتشارات فرهنگ اسلامي، ١٣٦٥.
٦٧. طباطبائي محمد حسين، الميزان، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامي جامعه مدرسين، ١٤١٧ق.
٦٨. طبري ابو جعفر محمد بن جرير، جامع البيان في تفسير القرآن، چاپ اول، بيروت، دار المعرفة، ١٤١٢ق.
٦٩. طبرسي فضل بن حسن، مجمع البيان، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢.
٧٠. طريحي فخرالدين، جامع المقال فيما يتعلق في احوال الحديث و الرجال، چاپ اول، بيروت، مؤسسه التاريخ العربي، ١٤٣٢ق.
٧١. طريحي فخرالدين، مجمع البحرين، چاپ سوم، تهران، كتابفروشي مرتضوي، ١٣٧٥.
٧٢. طنطاوي سيد محمد، التفسير الوسيط للقرآن الكريم، بي جا، بي تا.
٧٣. طوسي محمد بن حسن، التبيان في تفسير القرآن، بيروت، دار احياء التراث العربي، بي تا.
٧٤. طوفي سليمان بن عبد القوي، الاشارات الالهيه الى مباحث الاصوليه، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤٢٦ق.
٧٥. عروسي حوزي عبد علي بن جمعه، تفسير نور الثقلين، چاپ چهارم، قم، انتشارات اسماعيليان، ١٤١٥ق.
٧٦. فراهيدي خليل بن احمد، كتاب العين، چاپ دوم، قم، انتشارات هجرت، ١٤١٠ق.
٧٧. فضل الله سيد محمد حسين، تفسير من وحي القرآن، چاپ دوم، بيروت، دار الملاك للطباعة و النشر، ١٤١٩ق.
٧٨. فيروزآبادي محمد بن يعقوب، قاموس المحيط، چاپ هشتم، بيروت، مؤسسه الرساله للطباعة، ١٤٢٦ق.
٧٩. قاسمي محمد جمال الدين، محاسن التاويل، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤١٨ق.
٨٠. قمي علي بن ابراهيم، تفسير القمي، چاپ چهارم، قم، دار الكتاب، ١٣٦٧.

۸۱. قمی مشهدی محمد بن محمدرضا، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، چاپ اول، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸.
۸۲. مجلسی محمدباقر، بحارالانوار، چاپ دوم، بی جا، مؤسسه‌الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۸۳. مدرسی سید محمد تقی، من هدی القرآن، چاپ اول، تهران، دار محبی الحسین، ۱۴۱۹ ق.
۸۴. مراغی احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا.
۸۵. مصطفوی حسن، التحقيق فی کلمات القرآن، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.
۸۶. مظهری محمد ثناءالله، التفسیر المظهری، پاکستان، مکتبه رشديه، ۱۴۱۲ ق.
۸۷. مغنیه محمد جواد، تفسیر الکاشف، چاپ اول، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۲۴ ق.
۸۸. _____، التفسیر المبین، قم، بنیاد بعثت، بی تا.
۸۹. نوری حسین بن محمدتقی، خاتمه مستدرک الوسائل، قم، نشر آل البيت، ۱۴۱۵ق.
۹۰. نیشابوری نظام الدین حسن بن محمد، تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۶ ق.
۹۱. واحدی علی بن احمد، التفسیر البسیط (واحدی)، عربستان، جامعه‌الامام محمد بن سعود، ۱۴۳۰ق.
۹۲. مصطفوی سید جواد، «معرفی نهج البلاغه»، ISCT، پاییز ۱۳۶۱، شماره ۱
۹۳. شاکر محمدتقی و برنجکار رضا، «مسئله آگاهی از غیب و امکان آن از نگاه مفسران»، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات تفسیری، تابستان ۹۱، شماره ۱۰
۹۴. منتظری مقدم حامد و احمدی سید آیت الله، «مناسبات اجتماعی شیعیان عصر حضور در تعامل با امامان معصوم»، فصلنامه علمی-پژوهشی شیعه شناسی، تابستان ۹۴، شماره ۵۰
۹۵. هادوی اصغر، محمدعلی خوانین زاده، روشن دهقانی، «بررسی معناشناختی کاربرد مفهوم «رزق» در قرآن کریم»، دوفصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش های زبان شناختی قرآن، زمستان ۱۳۹۶، شماره ۲ (پیاپی ۱۲)
۹۶. شریفی عنایت الله، «معاد جسمانی در قرآن و عهدین»، پژوهشنامه معارف قرآنی، تابستان ۹۴، شماره ۲۱

۹۷. طالبی چاری محمد جواد، «امکان فقری»، پژوهشنامه معارف قرآنی، سال چهارم، پاییز ۹۲،

شماره ۱۴

۹۸. جمالی احمد، امرالهی، «نشریه دائرةالمعارف قرآن»، فروردین ۸۸، شماره ۴

۹۹. جمشیدیان نیره و آل رسول سوسن، «خلود و جاودانگی در بهشت و جهنم از منظر قرآن

کریم»، نشریه فدک، پاییز ۱۳۸۹، شماره ۳

۱۰۰. خاتمی سید احمد، «ملائکه و دیدار با امامان علیهم السلام»، نشریه پاسدار اسلام، ۱۳۸۱،

شماره ۲۴۸

۱۰۱. واعظی حسین، «گستره و چگونگی علم امام از منظر کتاب»، سنت و عقل، نشریه سفیر نور،

بهار ۹۲، شماره ۲۵

۱۰۲. محمدعبدالله ناصر، تحلیل مستندات قرآنی اوصاف الهی درخطبه ۹۱ نهج البلاغه بر اساس

تفسیر تسنیم، جامعه المصطفی العالمیه، قم، پایان نامه سطح ۳، ۱۴۰۱

۱۰۳. دانش نامه اسلامی، فهرست شرح های نهج البلاغه، wiki.ahlolbait.com، ۴۰۳/۳/۲۸.

۱۰۴. جهانگیری فرد علیرضا، دانستنی های بیهوشی، nritld.sbmu.ac.ir، ۴۰۳/۷/۳۰.

۱۰۵. زمار اجمل، تعامل تقویت شده انسجام و جفت عصبی درمغز انسان درحال مرگ،

www.frontiersin.org، ۱۴۰۳/۶/۲۱.